

М. М. БЕДРІЙ

Мар'ян Миронович Бедрій, кандидат юридичних наук, асистент кафедри Львівського національного університету імені Івана Франка

ДОСВІД КОПНОГО СУДОЧИНСТВА ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

Серед провідних представників вітчизняної юридичної науки тривають дискусії щодо визначення завдань її історико-правового напрямку. Необґрунтовані намагання фахівців окремих галузевих дисциплін применшити науково-практичне значення результатів історико-правових досліджень спонукають до подальших роздумів з цього приводу. Водночас необхідно розуміти, що завданням історії права як науки не може бути перенесення фрагментів правової реальності з минулого в сучасність, оскільки такі кроки суперечать концепції еволюційного розвитку правової системи та можуть порушити її стабільність. Мета історико-правової науки полягає у сприянні вирішення проблем сьогодення за допомогою формування комплексної системи знань як про загальні особливості української правової традиції, так і про конкретні державно-правові явища. Прикладом такого раціонального використання національного правового досвіду крізь призму відповідних історико-правових досліджень, як видається, може слугувати досвід копного судочинства для визначення подальших перспектив відновного правосуддя в Україні.

За сучасних умов євроінтеграційних намірів Української держави існує необхідність врахувати загальноєвропейську тенденцію відмови від домінування каральної реакції щодо злочинних дій. Європейські правознавці пояснюють це тим, що така реакція не може належним чином забезпечити ні права потерпілих від злочину, ні гарантувати виправлення засудженого злочинця. З огляду на ці обставини, постає потреба науково-теоретичної розробки та практичного впровадження нового підходу до кримінального судочинства, який реалізовується через концепцію відновного правосуддя.

Відновне правосуддя є способом вирішення судових справ, у яких потерпілий, правопорушник та інші члени громади активно беруть участь у спільному вирішенні проблем, що виникли через злочин, за допомогою нейтральної і незацікавленої сторони. Найбільш відомі процеси з відновного правосуддя у світі включають медіацію, сімейні конференції та кола правосуддя у громаді. «Відновний результат» означає угоду, яка досягнута в результаті відновного процесу, що, як правило, включає відшкодування збитків, суспільні або інші програми, відповідні дії для відновлення прав потерпілого, стану в громаді та реінтеграції правопорушника¹.

Оскільки відновне правосуддя є складним поняттям, Д. Микитин представив його в таких узагальнених визначеннях: 1) філософсько-правовий підхід, відповідно до якого реакція на злочин полягає у відновленні порушеного правопорядку шляхом максимального відновлення морально-психологічного та матеріального стану потерпілого з одночасною ресоціалізацією правопорушника й досягненням балансу особистого (інтереси сторін кримінально-правового конфлікту) і суспільного (потреба суспільства в безпеці); 2) всесвітній громадський рух за переорієнтацію кримінального процесу з переважно карального характеру на відновну ідеологію; 3) вид практики, спрямованої на подолання наслідків злочину; 4) спосіб вирішення кримінально-правового конфлікту у сфері, що регулюється кримінально-процесуальними нормами, силами учасників процесу й перетворення конфронтації між ними на конструктивний діалог, спрямований на вирішення проблеми, що їх розділяє; 5) процедура діалогу між правопорушником і потерпілим за посередництвом третьої нейтральної сторони в особі суду, медіатора або місцевої громади².

Основною особливістю відновного правосуддя є те, що воно здійснюється без участі держави. Коли програму відновного правосуддя проводить державний чиновник, губиться живий зв'язок із громадою, що є вкрай важливим для реабілітації правопорушника³. Оскільки сучасний стан відновного правосуддя в Україні та рівень його нормативно-правового забезпечення є далекими від досконалості, варто звернути увагу на період історії українського права, коли вирішення судових справ громадами було звичним явищем, а держава майже не брала участі в цих процесах. Йдеться, насамперед, про XIV–XVIII ст., коли на українських землях діяли копні суди.

Копний суд був громадським юрисдикційним органом сусідського об'єднання сільських територіальних громад, який здійснював судочинство у цивільних і кримінальних справах, розслідування злочинів, примирення винного з потерпілим та виконував свої рішення на українських і білоруських землях у XIV–XVIII ст. на підставі норм звичаєвого права, що ґрунтувались на національних і релігійних особливостях цих народів і визнавались органами державної влади Польського королівства, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої та Гетьманщини⁴.

Чи були в українському копному судочинстві елементи, споріднені з відновним правосуддям?

Насамперед слід вказати, що важливою ознакою копного суду був його примирний характер. Вона стосувалась, передусім, розгляду і вирішення копними судами цивільних справ щодо деліктів між сусідами⁵. Під час розгляду справи в копному суді поширеною практикою були примирні процедури між сторонами. Існували деякі вимоги до процедури примирення учасників копного процесу. Українське звичаєве право категорично забороняло потерпілому самому, без відома громади, миритися з тими людьми, які завдали йому збитків чи травмували. Заборонено було і самоуправство, помста, тобто самовільне, без громади і копного суду покарання винного. Потерпілий був уповноважений як ініціювати провадження у кримінальній справі, так і помиритися з винним навіть тоді, коли його мали засудити до смертної кари⁶.

Як було зазначено, примирення між винним і потерпілим відбувалося на засіданні копного суду. Так, у декреті (рішенні) копного суду, прийнятому в одному із сіл Овруцького повіту, було вказано: «...перед зібранням копи друга прислав Йосипа Барановського, швагра свого, еднаючи Богдана Барановського, давав взамін за вкрадені бджоли своїх бджіл... або грішми щоб узяв за шкоду свою; чого Богдан Барановський без відому нашого, купників, не хотів учинити і з ним за ту шкоду свою годитися, але щоб на купу Гнат Невмирецький став»⁷. Тож у цьому випадку потерпілий не мав наміру миритися з винним без участі копного суду та вимагав провести примирення на засіданні копи, що відповідало українським правовим звичаям.

Професор М. Іванішев зазначав: «У юридичних звичаях Південно-Західної Росії (України – М. Б.), як і взагалі стародавніх слов'янських і германських законодавствах, принцип приватного права переважав не тільки в цивільних, а й у карних справах. Особа, що її право порушено злочином, могла видати винного під усю суворість законів або закінчити справу добровільною угодою...»⁸. Отже, доля злочинця в копному судочинстві залежала, зазвичай, від волі потерпілого.

Копне право допускало можливість укладення мирової угоди на будь-якій стадії копного процесу. Потерпілий мав право помиритися із засудженим навіть під час виконання копним судом рішення про смертну кару. Як правило, взамін за прощення винний сплачував потерпілому деяку грошову суму.

Особи, яким загрожував вирок копного суду про смертну кару, зверталися із проханням про помилування не тільки до потерпілого, а й до копних суддів та інших присутніх на засіданні осіб. Якщо копні судді вважали це доцільним, вони зверталися до потерпілого з проханням пробачити винному. Ці примирні заходи одержали назву в копному судочинстві «вложення», а саме примирення – «єднання»⁹. У процедурі примирення чітко втілювалася єдність приватно-правової та публічно-правової природи копного судочинства, оскільки потерпілий мав право в будь-який момент примиритися з підсудним, однак обов'язково на засіданні копного суду.

Один із рідкісних фактів копного судочинства у першій половині XIX ст. зафіксував у своєму творі «Про злочин в селі Гаківниці» відомий український письменник і громадський діяч П. Куліш. Під час спроби крадення церкви селянина Дмитра Гарбуза затримали сторожі і піддали суду громади. Спочатку парافیальний священик с. Гаківниці віддав підсудного отаману, щоб той відвіз його в місто та передав державним органам. Проте авторитетні члени громади, порадившись між собою, заявили: «Що ж нам, панотче, за користь, як ми сього чоловіка запроторимо туди, де козам роги правлять? Хіба то нам слава?». Після цього громада самостійно вирішила цю справу. Її вирок передбачав накладення на підсудного «братської покути», яка полягала в наступному: «Нехай три роки паламарює в церкві, нехай три роки приймає до себе всякого подорожнього, странного, нехай даремне всякого прочанина й захожого і проїжджаючого контенує, і щоб ніхто, поки живе на світі, інше не називав його ні на ймення, ні на прізвище, як злодій». Прийняте громадою рішення здійснило значний виправний вплив на злочинця, оскільки після відбуття покарання він продовжував працювати в місцевій церкві та навіть став шановним жителем серед односельчан, хоч і зберіг за собою прізвисько «злодій»¹⁰.

Отож, можна стверджувати, що підходи, які використовувалися українськими копними суддями до вирішення кримінальних справ містили ознаки відновного правосуддя: відбувалися спроби примирення сторін процесу; основною метою копного судочинства було відновлення прав потерпілих; практикувалося звільнення від кримінальної відповідальності, пом'якшення покарання та виправлення правопорушника. Аналогії щодо відновного правосуддя підтверджуються також і тим, що копний суд був недержавним органом і представляв відповідну територіальну громаду.

З огляду на наведені міркування, найбільш доцільним варіантом здійснення відновного судочинства в сучасній Україні є надання цих повноважень саме громадам. Як відомо, держава уже делегувала вирішення окремих справ про адміністративні правопорушення органам місцевого самоврядування. Можемо припускати, що відновне судочинство у кримінальних справах також можуть здійснювати територіальні громади чи їх організації, створення та діяльність яких могли б координувати місцеві ради. Порядок формування їх складу, компетенцію та форми діяльності відповідних органів відновного правосуддя варто визначити окремим законом або шляхом доповнень до чинного КПК України. Доволі слушною у цьому контексті видається пропозиція правознавця Р. Шандри, що полягає в прийнятті Закону «Про громадські суди», які могли би бути виборними органами судочинства територіальних громад. До їх компетенції вчений пропонує віднести деякі кримінальні справи відновного судочинства, цивільні справи з невеликою сумою позову та справи про адміністративні правопорушення¹¹.

Важливою проблемою сьогодення є також питання про те, як надати рішенню органу відновного правосуддя реальної юридичної дії, не порушивши при цьому правову природу судового рішення та відповідні норми про виконавче провадження.

Як можна легітимувати рішення органів відновного правосуддя в Україні?

І знову відповідь знаходимо в правому досвіді, який представляє історія українського копного судочинства. Рішення копних судів називалися «декретами», або «сказаннями»¹². Термін «копний декрет» був результатом польського впливу на копне судочинство, адже «декрет», «decreto» – запозичення з латинської мови. Копні декрети приймали після дослідження всіх наявних доказів і судового розгляду. Рішення копного суду ухвалювали тільки копні судді, хоча інші учасники копи також могли висловити свою думку з цього приводу. Копні судді разом повинні були дійти спільного одноголосного рішення. Прийняттю рішення передувала нарада копних суддів¹³. Можливо, описана процедура ускладнювала прийняття остаточного рішення, проте за таких умов зменшувалась імовірність судової помилки.

На більшості українських земель XIV–XVIII ст. рішення копних судів мали пряму дію та не потребували додаткового затвердження у державних судах. Натомість у Галичині копні суди, які не були офіційно легалізовані польською владою, були позбавлені права самостійно виконувати свої рішення. Для їх виконання існував спеціальний механізм. Після вирішення судової справи копні судді направлялись у гродський суд, на засіданні якого офіційно засвідчували своє рішення. З формальної точки зору це відбувалось на судовому розгляді цієї справи в гродському суді, де копні судді набували процесуального статусу свідків – так званих «співприсяжників». Вони присягали від імені громади (копного суду) про прийняте нею рішення. Після присяги гродський суд невідкладно приймав своє рішення, яке, як правило, відповідало рішенню громади. Таким чином, формальний порядок судочинства, передбачений польськими законами, був дотриманий, але й водночас зберігалось право територіальної громади на вирішення судових справ згідно з українським звичаєвим правом, тобто шляхом копного судочинства¹⁴.

Правовий інститут співприсяжництва був присутнім у галузі процесуального права більшості середньовічних європейських держав. За своєю формальною правовою природою співприсяга була доказом, який полягав у підтвердженні розповіді сторони справи іншими особами (співприсяжниками), тобто співприсяга сторонніх осіб надавала більшого значення присязі самої сторони¹⁵. У Галичині XIV–XVIII ст. співприсяжники часто зафіксовані в судових актах під назвами «околиця», «тутошні люди», «старожили», «старці» тощо¹⁶. Як бачимо, ці ж терміни також застосовувались для визначення копних суддів.

Галицька звичаєва практика засвідчила використання поруч із співприсяжництвом певну форму роти (присяги), якою громада, виступаючи як єдине ціле, захищала громадський інтерес. Громада українського права доручала виконання співприсяги так зв. «мужам» (копним суддям). Інколи гродський суд допускав до співприсяги не усіх копних суддів, які вирішили цю справу, а деяких з них або взагалі інших осіб, але обов'язкового тих, які брали участь в розгляді цієї справи копним судом. В. Інкін зазначав: «важко назвати цих мужів співприсяжниками, бо вони становлять частину цілого (громади) й уособлюють його»¹⁷. Траплялись випадки, коли рішення копного суду підтверджувала в гродському суді громада через значну кількість представників. До прикладу, у першій половині XVII ст. у Галицькому гродському суді під час розгляду справи про заподіяння майнової шкоди присутніми були «wielie ludzi»¹⁸ («багато людей» – М. Б.), тобто учасників копи, яка цю справу попередньо вирішила.

З наведених фактів випливає те, що рішення органів відновного правосуддя (наприклад, громад) можуть набути юридичної дії після їх затвердження в державному суді за спрощеною процедурою. Відтак проблеми щодо виконання рішення органу відновного правосуддя не виникатиме, адже формально (*de jure*) відбуватиметься виконання рішення державного суду. Такий механізм здатний забезпечити і перевірку законності рішення громади державним судовим органом.

Підсумовуючи викладені факти та міркування, можна дійти висновку про те, що інститут відновного правосуддя є цілком доцільним в українських реаліях, а можливість вирішення судових справ громадою становить частину національної традиції. Досвід копного судочинства дозволяє говорити про те, що найбільш доцільно передати право на вирішення справ відновного правосуддя саме громадам, рішення яких згодом повинні проходити перевірку та затвердження у державних судах. Юридичні механізми відновлення прав потерпілого, перевиховання правопорушника, досягнення суспільного компромісу, розширення правової автономії громади – це ті надбання українського народу, що були властивими йому в певні періоди історії та мають бути відроджені завдяки сучасним засобам, одним із яких може стати відновне судочинство, чого й навчає сучасників розглянутий правовий досвід.

¹ Коваль Р. Актуальні питання впровадження відновного правосуддя в правову систему України / Р. Коваль // Судоустрій і судочинство в Україні. – 2007. – № 1. – С. 19–20.

² Микитин Ю. Сутність, історичне підґрунтя та форми відновного правосуддя / Юрій Микитин // Бюлетень відновного правосуддя в Україні. – 2013. – № 1–4 (18). – С. 66.

³ Коваль Р. Актуальні питання впровадження відновного правосуддя в правову систему України / Р. Коваль // Судоустрій і судочинство в Україні. – 2007. – № 1. – С. 23.

⁴ Бедрій М. М. Ознаки українських копних судів (XIV–XVIII ст.) / М. М. Бедрій // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 1. – С. 34.

- ⁵ Любавський М. Областное дѣление и мѣстное управление Литовско-Русскаго государства ко времени издания Перваго Литовскаго статута / М. Любавский. – М., 1892. – С. 661.
- ⁶ Костицький М. Відновне правосуддя в контексті правової політики в Україні [Електронний ресурс] / М. Костицький. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/F597C9FC08117043C3256FC50049FEF4?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=F597C9FC08117043C3256FC50049FEF4&Count=500&>
- ⁷ Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый временною комиссіею для разбора древнихъ актовъ, височайше учрежденно при Киевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ генераль-губернатор. Часть четвертая : Акты о происхожденіи шляхетскихъ родовъ въ Юго-Западной Россіи. – Киевъ, 1867. – Т. 1. – С. 170–171.
- ⁸ Иванишев Н. О древнихъ сельскихъ общинахъ в Юго-Западной Россіи / Н. Иванишев. – Киевъ, 1863. – С. 22.
- ⁹ Черкаський І. Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI–XVIII в.в. / І. Черкаський // Праці комісії для вивчення історії західноруського та українського права. – К., 1928. – Вип. 4/5. – С. 610.
- ¹⁰ Куліш П. Про злодія у селі Гаківниці / Пантелеймон Куліш // Пантелеймон Куліш. Твори : у 2 т. – К.: Дніпро, 1989. – Т. 2. – С. 273–274.
- ¹¹ Шандра Р. С. Волоське право та особливості його застосування на українських землях (XIV–XVIII ст.): автореф. ... канд. юрид. наук «12.00.01» / Шандра Роман Станіславович. – Львів, 2010. – С. 13.
- ¹² Падох Я. Суди й судовий процес старої України / Я. Падох. – Нью-Йорк ; Париж ; Сидней ; Торонто ; Львів : НТШ, 1990. – С. 90.
- ¹³ Черкаський І. Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI–XVIII в.в. / І. Черкаський // Праці комісії для вивчення історії західноруського та українського права. – К., 1928. – Вип. 4/5. – С. 493.
- ¹⁴ Бойко І. Копні суди в селах українського (руського) права Галичини у XIV–XVIII ст. / І. Бойко, М. Бедрій // Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Сер. юрид. – Львів, 2009. – Вип. 1. – С. 39.
- ¹⁵ Prochazka V. Prisyęga w postępowaniu dowodowym narodów słowiańskich / Vladimir Prochazka // Czasopismo Prawno-historyczne. – Warszawa, 1960. – Т. XII, зт. 1. – С. 37.
- ¹⁶ Там само. – С. 41.
- ¹⁷ Інкін В. Інститут співприсяжництва та громадські сільські суди в галицькій звичасній практиці XVI–XVIII ст. порівняно з Руською Правдою [Електронний ресурс] / В. Інкін. – Режим доступу: <http://www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um1/Stat1/1-inkin%20vasyl.htm>
- ¹⁸ Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 5 (Галицький городський суд). – Оп. 1. – Спр. 107 (Донесення 1598–1600 рр.). – Арк. 12 зв.

Резюме

Бедрій М. М. Досвід копного судочинства та перспективи відновного правосуддя в Україні.

У статті визначено деякі актуальні для сьогодення елементи правового досвіду українського копного судочинства. Проаналізовано споріднені ознаки копного судочинства та відновного правосуддя. Розкрито можливості надання територіальним громадам права на вирішення судових справ у порядку відновного правосуддя. На базі даних історико-правових досліджень запропоновано механізм затвердження рішень органів відновного правосуддя у державних судах.

Ключові слова: копний суд, відновне правосуддя, територіальна громада, судові рішення.

Резюме

Бедрій М. М. Опыт копного судопроизводства и перспективы восстановительного правосудия в Украине.

В статье определены некоторые актуальные для настоящего элементы правового опыта украинского копного судопроизводства. Проанализированы родственные признаки копного судопроизводства и восстановительного правосудия. Раскрыты возможности предоставления территориальным общинам права на решение судебных дел в порядке восстановительного правосудия. На базе данных историко-правовых исследований предложен механизм утверждения решений органов восстановительного правосудия в государственных судах.

Ключевые слова: копный суд, восстановительное правосудие, территориальная община, судебное решение.

Summary

Bedriy M. Experience of «kopa» proceedings and prospects of restorative justice in Ukraine.

The article outlines some relevant to the present elements of legal experience Ukrainian «kopa» proceedings. Related symptoms «kopa» proceedings and restorative justice are analyzed. The possibility of granting local communities the right to resolve litigation in order of restorative justice is revealed. On the basis of results historic-legal researches, the mechanism of adoption decisions of restorative justice in state courts is suggested.

Key words: «kopa» court, restorative justice, local community, decision of court.

Отримано 11.09.2013